

Іна Швед
Брэст

Фалькларыстычныя нататкі пра беларускі рай і яго польскія паралелі

Беларускія і польскія ўяўленні пра рай складаюць даволі шырокі ды разнародны (як у змястоўных і структурных, так і генетычных адносінах) комплекс, які цесна звязаны з паняццямі пра душу, грэх, лёс, смерць, зямное і вечнае (ці пасмяротнае) існаванне, замагільныя суд і адплату, вечныя шчасце і пакуты і які ўзгоднены з міфалагічнай сістэмай камунікацыі паміж двума светамі. Рай і пекла, паводле народных уяўленняў беларусаў¹ і палякаў, з'яўляюцца часткамі далёкага іншасвету і займаюць крайнія ступені светаўладкавання – на лесвіцы раскошы (Боскай ласкі) і граху, маючы палярную аксіялагізацыю. У пераважнай большасці аповедаў з абедзвюх разгляданых традыцый рай атаясамліваецца з небам і выразна кантрастуе з негатыўна ацэненым пеклам (зямлёй ці падзямеллем):

„У Бога ўсе нашыя грахі і добрыя ўчынкі запісаны, і хоць на гэтым свеце хто не ўмее чытаць і пісаць, то Бог так дасць, што на страшным судзе кожны ўмецьме і мусіцьме на голас усё перачытаць перад усімі, і тады Бог скажа, што ён за гэта заслужыў: ці пекла, ці неба”².

Рай звычайна апісваецца адносна прысутнасці ў ім чалавека (яго душы), уключаецца ў адмысловую геаграфічную прастору, адаптуецца да міфа-фальклорнай прасторы і яе вызначальных каардынат, такіх як верх–ніз, усход–заход, правы–левы і інш. Можна меркаваць, што ўяўленні пра рай як апазіт пекла звязаныя, па-першае, з універсальнай класіфікацыяй, зададзенай архетыпавай мадэллю свету, дзе кожны чалавек паводле пэўных характарыстык займае сваё месца, і, па-другое, – з ідэяй адпаведнасці лакальнага становішча чалавека яго маральнаму статусу, узроўню духоўнай дасканаласці: „І ўжэ туды пйдзе душа, дзе ана заробіла” [ПА³; Сімонічы Лельчыцкага р-на Гомельскай вобл.]; „Хто дзе, як зарабіў [будзе на тым свеце]” [зап. аўтарам у в. Зялёнкі Мядзельскага р-на Мінскай вобл. ад Папок В.А. (1926 г.н., бел., правасл.)].

¹ Падрабязней пра гэта гл.: И.А. Швед, *Рай и ад в фольклорных „библейских” нарративах (на белорусском материале)* [в:] *Sacrum et Profanum: языковые, литературные и этнические связи христианской культуры*, отв. ред. М.М. Валенцова, Е.С. Узенева, Москва 2012, с. 236–259.

² *Зямля стаіць пасярод свету... Беларускія народныя прыкметы і павер'і*, уклад. У. Васілевіч, Мінск 1996, с. 35.

³ ПА – тут і далей Палескі архіў Інстытута славяназнаўства РАН (г. Масква).

Рай як чынік светабудовы

У пераважнай большасці фальклорных кантэкстаў беларускай і польскай традыцый рай атаясамлены ці лакатыўна звязаны з абагоўленым небам, бачныя якасці якога –

„абсалютная аддаленасць і недасяжнасць, нязменнасць, велічнасць – знітаваныя ў міфатворчай свядомасці з каштоўнасцямі характарыстыкамі – трансцэндэнтнасцю і неспасціжнасцю, веліччу і перавагай неба над усім зямным”⁴.

Калі нябожчыка „бачаць” на небе, робіцца выснова пра яго знаходжанне ў раі:

„А сястру я яшчэ відзела ў ва сне. Кажыцца, што выхаджу я на вуліцу, у веранду ўвайшла. А неба такое чыстае-чыстае, галубое. А яна ў нейкай рамцы сядзіць, у гэтым небе. А я кажу: «Шура, а як ты туды залезла?» І вродзе як неба апушчана. Я кажу: «Злазь, а то звалісься!» А яна мне кажыць: «Як здзелалі мне аперацыю, мне так харашо стала». І з такой улыбкай. А я крычу: «Лезь, звалісься, як ты туды забралася?» А яна: «Мне тут дужа харашо!» А яна ж памершы была ўжо. Кажуць, што можа яна ў рай папала. Думаю, што папала ў рай. Сільна ў Бога верыла”⁵.

Пры гэтым вобраз раю-неба можа ўпісвацца ў архаічныя касмалагічныя ўяўленні, прыкладам:

„[На чым свет стаіць?] – На чэрэпасе. [На чэрэпасе, казалі, зэмля? А як гэта? Чарапахы трымае?] – Чэрэпахы дзержыт. Вона круціцца, зямля, круціцца, старыя бабы казалі... [А неба як дзержыцца?] – А небо вжэ як дзержыцца... Кажут, як будзе кончына сьвету, то воно вжэ ўпадзе. І всех ужэ... [А хто яго трымае, тое неба? Чаго яно не падае?] – Кажэ, воно в воздуху, воздух дзяржыт. Кажут, там янгулы летаюць, тамака душы людзей, бабы расказувалі... О, душы пошлі – это як чоловік умэр – на нэбэса. На небе вжэ душа. Туловішчэ будзе гніці, душа будзе на небі летаць. Душа летае. [Так пасля смерці на небе? В раю?] – В раю. Хто заслушыв, хто добрэ моліцца, то будзе в раю. А хто в пэкло...”⁶.

Звязаны з небам рай, як правіла (з якога маюцца выключэнні, пра якія скажам ніжэй), супрацьпастаўлены зямлі:

„[Дзе знаходзіцца рай?] – Не на зямле ж, а ў небесе. А грэшнікі гаряць жа ў пекле. [А пекла дзе?] – На зямле. [Дзе на зямлі?] – Там становіцца такое места” [зап. аўтарам у в. Ніканавічы Быхаўскага р-на Магілёўскай вобл. ад Ярашковай К.А. (1936 г.н. бел., правасл.)]; „Рай на небе, то ж не

⁴ Н.В. Брагинская, *Небо* [в:] *Мифы народов мира в 2 томах*, т. 2, гл. ред. С.А. Токмаков, Москва 1991, с. 206.

⁵ *Полацкі этнаграфічны зборнік*, вып. 2, *Народная проза беларусаў Падзвіння ў 2 частках*, ч. 1, уклад. У.А. Лобач, Наваполацк 2011, с.157.

⁶ *Традыцыйная мастацкая культура беларусаў у 6 тамах*, т. 4, *Брэсцкае Палессе ў 2 кнігах*, кн. 2, А.М. Боганева [і інш.], Мінск 2009, с. 373.

на земле. На земле мы не заслужілі. [А пекла дзе?] – О тут пэкло. Мы всі чэрты. Бо мы не выдержанные люди” [зап. аўтарам у в. Ляплёўка Брэсцкага р-на ад Галалюк Г.В. (1925 г.н., бел., правасл.)].

Калі праваслаўная традыцыя супрацьпастаўляе рай і пекла (у прыватнасці, згодна этычнай дуальнай сістэме), то каталіцкая з XII ст. вылучае на тым свеце яшчэ і чыснец. Паводле шэрагу польскіх народных уяўленняў, іншасвет ўключае неба, пекла, чыснец і рай. У польскай жартоўнай песні спяваецца, што там знаходзяцца адпаведна: паненкі, бабкі, удовы і замужнія жанчыны⁷. У касмаганічнай легендзе, запісанай ад інфарманта-беларуса каталіцкага веравызнання, апавядаецца, што пасля таго, як Бог скінуў з неба ў пекла „Інцыпара і яго войска, Ён адгарадзіў пекла ракой агністай. І тэраз... ніхто адтуль праз раку не перойдзе”⁸. Але найбольш старажытнымі, як вядома, з’яўляюцца вераванні, што рай і пекла тэрытарыяльна не адасобленыя – гл. сучасны запіс з Беларусі: „Дзе рай, там і пекла” [ПА; Грабаўка Гомельскага р-на]. Прычым пекла разам з раем можа лакалізавацца на небе: „[А дзе знаходзіцца рай?] – Рай, па-маяму, вышэй, на небе. Там усё есць: і рай, і пекла” [зап. аўтарам у в. Зялёнкі Мядзельскага р-на Мінскай вобл. ад Папок В.А.]. У беларускіх пахавальных галашэннях іншасвет прадстаўлены як непадзельная прастора (часта лес), аддаленая ад свету жывых. Узгадаем таксама, што словы „рай”, „вырай” могуць абазначаць увогуле іншасвет, свет памерлых.

Калі рай і пекла размешчаны ў адной плоскасці (пры гэтым народная традыцыя можа не выкарыстоўваць названыя тэрміны), грэшныя і праведныя „насельнікі” таго свету – суседзі, толькі адны заслужана прабываюць у вечным шчасці, а другія – у пакутах, прыкладам:

„На адной старане харошыя людзі, а на другой – як змеі. Тут у харошым, чыстым, у беленькім надзеты, вяжуць ці што. А што заслужылі плахоя, – гразныя, чорныя”⁹.

Калі пабачаны ў сне памерлы прыгожа апрануты і/ці сведчыць, што яму добра на тым свеце, то жывыя робяць выснову, што ён у раі, у „Царстве Нябесным”. Многія народныя ўяўленні пра тапаграфію і ўладкаванне таго свету, мукі грэшнікаў і шчасце праведных і да т.п. вядомыя з аповедаў прасны, заміранні накшталт запісанага К. Машыньскім: жанчына, якую вялі на той свет, на парозе хаты загарэлася, як папера, і ўзнялася разам з полымем, а потым яшчэ доўга ўзбіралася на высокую гару¹⁰. У медыятыўнай рэальнасці заміранняў, сноў адчыняюцца чалавеку недасяжныя ў паўсядзённым жыцці карціны таго свету: прыемны пах, чысціня, анёльскія спевы, цеплыня,

⁷ *Słownik stereotypów i symboli ludowych w 7 tomach*, t. 1, Kosmos, cz. 1, red. J. B a r t m i ń s k i, Lublin 1996, s. 87.

⁸ *Традыцыйная мастацкая культура беларусаў у 6 тамах*, т. 3, *Гродзенскае Панямонне ў 2 кнігах*, кн. 2, А.М. Б о г а н е в а [і інш.], Мінск 2006, с. 349.

⁹ *Полацкі этнаграфічны зборнік...*, с. 148.

¹⁰ Цыт. па: С.М. Т о л с т а я, *Обмирание [в:] Славянские древности. Этнолингвистический словарь в 5 томах*, т. 3, К – П, под общ. ред. Н.И. Т о л с т о г о, Москва 2004, с. 463.

невыноснае для чалавечых вачэй ззянне раю („самае неба такое яснае, што каб яго ўбычыў прасты чалавек, то б аслёп”¹¹; гл. таксама прысяганне: „Каб я нарэсьце аглядаў яснасьць боску, коль гэта няпраўда”¹²) і – цемра, бруд, балота, смала, дрэнны пах, гніенне, агонь, вада ці лёд, страшныя стогны і крык грэшнікаў у пекле. Такая супрацьпастаўленасць верхняга (створанага Богам) і ніжняга (чортавага) ярусаў светабудовы, паводле запісаў А.К. Сержпутоўскага, назіралася з часоў першастварэння:

„Перш Бог зрабіў сабе небо, дзе было заўжды ясна да так гожа, што не можна й сказаць. Там жыў Бог. А на доле пад небам было цёмна да холодна, бы ў льдоўні. Там хаваўся шатан”¹³.

Адпаведна Бог – гэта „stwórcą nieba”, „pan nieba”¹⁴.

Тапаграфія таго свету, паводле слухнай заўвагі С.М. Талстой, у аповедах пра заміранні нярэдка ўключае вялікія лугі, палі і сады, рэкі і дарогі¹⁵. Іншасвет можа ўяўляцца адмысловай далінай (гл. выслоўе: „Угледзімся на Язапатавай даліне” – на тым свеце¹⁶). На Берасцейшчыне і ў іншых мясцовасцях Беларусі апавядаюць пра нару, пячору ці высокую гару, дзе размешчаны іншасвет, прыкладам:

„Я сама відзела той свет. Я была на Украіне. Сплю і віджу такую гару. Высокую-высокую. І дым такі высокі з яе. І загароджана ўся кругом. А мне ж хочацца ўзнаць, што там... Дралася я, дралася на эту гару, дралася, дралася, а тут вароты...”¹⁷.

Шляхам у іншасвет часта ўяўляецца вада, прыкладам:

„Яна сасьніла, што пашла на той свет, яе выправілі да вачоў на той свет. Яна знала, што ідзець на той свет. Ручаёк бяжыць вады, яна ішла, ішла гэтым ручайком і зайшла на той свет. А там быў такі дзяцька Сымон памёршы...”¹⁸.

Адпаведна, вяртанне чалавека з тагасветнага падарожжа (што звычайна адпавядае яго выхаду са станаў сну, клінічнай смерці) апісваецца як выхад-выплыванне з вады, спусканне з гары і пад.:

„І я як села на жопі з гэтай гарушкі – так шух! Раз і праснулася і думаю: «О, якая кіно! Із кіна кіно!»”; „Тады яна на дзесяты, ці адзінаццаты

¹¹ А.К. Сержпутоўскі, *Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў*, Мінск 1998, с. 28.

¹² *Выслоўі*, склад. М.Я. Грынблат, Мінск 1979, с. 197.

¹³ А.К. Сержпутоўскі, *Прымхі і забабоны...*, с. 28.

¹⁴ Е. Бартминьскі, С. Небжеговская, *Языковая картина польского рая и ада* [в:] *Славянские этюды. Сборник к юбилею С.М. Толстой*, отв. ред. Е.Е. Левкиевская, Москва 1999, с. 64.

¹⁵ С.М. Толстая, *op. cit.*, с. 463.

¹⁶ *Выслоўі...*, с. 116.

¹⁷ *Полацкі этнаграфічны зборнік...*, с. 144.

¹⁸ *Ibidem*, с. 145.

дзень праснулася тая баба. І кажа, што як села на каня, на каня села, і тады ехала, ехала, і конь у рацэ тоне, тоне, і я з ім. І тады рукамі ўзмахнула, як змахнула рукамі – тады і праснулася”¹⁹.

Той свет можа звужацца да вобразы закрытага памяшкання (у прыватнасці, высокай агароджанай хаты), падзеленага на пакоі, каморкі, у якіх у пэўным стане знаходзяцца памерлыя розных „катэгорый”. Прывядзем характэрны прыклад:

„Сястра спала, доўга спала, і была там, на тым свеце, усё абхадзіла, абгледзела. Дзеўка была. Дзеўка вадзіла, такая красівая дзеўка была, усё паказала. Вот яна запраціла ёй хадзіць, еслі поле засеяна, то нельзя праз яго хадзіць. Гэта грэх. Павяла яе, вадзіла бальшое, як дом такі, на абедзьве стараны дзверы. Каля аднэй дзверы стаяць жэншчыны, усе стаяць, стаяць, стаяць у радочак. І яна гавора: «Гэта жэншчыны стаяць, што дзеці нехрышчоныя памёрлі, нехрышчоныя дзеці памёрлі, дык гэта іх мацеры ўжо ахраняюць». А там яшчэ дзверы былі. І там нешта ў вадзе плёхаецца, у вадзе боўтаецца там. А гэта, гавора, тут каторыя аборт дзелаюць. Гэта комната цёмная, такое гэта. А тады дзверы адкрыла, а там дзеці красівыя гуляюць, убраныя. Гэта дзеці, якія паўміралі”²⁰.

Малюнкі райскай прыгажосці, як і пякельных пакутаў грэшнікаў, „у тэкстах гэтага тыпу ўзнаўляюць адпаведныя вобразы кніжнай апакрыфічнай традыцыі, іканаграфіі, духоўных вершаў і інш.”²¹.

Важна адзначыць, што паводле некаторых традыцыйных аповедаў беларусаў, рай (вырай) можа лакалізавацца не на небе, а на зямлі, на поўдні, за марамі, за гарамі, але ў любым выпадку падкрэсліваецца яго аддаленасць ад свету жывых людзей („Вырай дзесь вельмі далеко на зямлі за гарамі да за марамі”²²). Цэнтрам святасці, адмысловым светлым раем на зямлі і яе „пупам”, дзе нават час цячэ па-іншаму, уяўляўся палешукам Іерусалім:

„Гэта ў нас сонейка ходзіць кругом зямлі: та ўсходзіць, та заходзіць, а ноч атдыхае, а ў Ерусаліме яно заўжды свеціць, бо там жыў сам Хрыстос, Божы сын”²³.

Зліццё зямнога і нябеснага раю знаходзім у наступным меркаванні: „Рай угары там каля яснага сонейка, дзесь на паўдні, куды й птушкі ляцяць у вырай”²⁴.

Што да ўласна выраю, то гэта агульнае абазначэнне замагільнага свету, дзе, акрамя душ памерлых, паводле вераванняў беларусаў (і рускіх), знаходзяцца на зімоўцы гады і птушкі (прычым ластаўкі, удода, перапёлкі зімуюць

¹⁹ *Ibidem*, с. 144.

²⁰ *Полацкі этнаграфічны зборнік...*, с. 148–149.

²¹ С.М. Т о л с т а я, *op. cit.*, с. 463.

²² А.К. С е р ж п у т о ў с к і, *Прымхі і забабоны...*, с. 49.

²³ *Ibidem*, с. 29.

²⁴ *Ibidem*, с. 67.

пад вадой). („На Звіжанне гадзюкі збіраюцца ў адно мейсцэ, каб паўсці на зіму ў вырай”²⁵; параўнаем тэрыяморфнае ўяўленне вобласці смерці). Вырай можа трактавацца як птушыны рай, які размяшчаецца і на „паўдні за марами”, і „ў раі, дзе перш былі людзі, покуль не саграшылі Богу”²⁶. (Гл. вясельную песню: „Воран крача, воран крача, // Да на коліку ж сядзе, // У вырай вылятае”²⁷). Звяртае на сябе ўвагу той факт, што паводле галашэнняў, вырай адзіны і для птушак, і для бязгрэшных людзей: „Усе пташачкі з выраю выляталі, // А ты, маё дзіцяточка, у вырай заляцела!”²⁸. У вясельнай сірочай песні спяваецца, што нявеста адпраўляе птушку на той свет па бацьку-нябожчыка:

„Як пашлю, пашлю сылавеічку
На тый свет па бацюшку...
Сылавей ляціць, ён далітаіць,
Бацюшка атвічаіць:
– Рад ба я ўстаці к свайму дзіцяці
Ды пырядычык даці”²⁹.

Паводле занатаванага А.К. Сержпутоўскім аповеду, „як ліхія людзі ніколі не трапяць у рай, так і ліхія птушкі сланяюцца па зямлі, забіваюць другіх”³⁰.

Рай-неба-сад-горад

Паводле польскіх народных уяўленняў, неба – гэта **райскі сад** („ogród spokoju i zorzy”, „niebieskie ogrody”, „niebiański ogrojec”), дзе растуць дрэвы, духмяныя сады, садавіна, кветкі, ліліі, пахучыя зёлкі. Або райскі сад размяшчаецца ўздоўж нябеснага палаца, каб анёлы, якім цесна ў гэтым палацы, маглі „mieć dla siebie przyjemną wycieczkę”³¹. Атаясненне раю з садам знаходзім і ў беларускіх матэрыялах:

„Рай – гэта такі сад, у каторум заўжды шмат усяго, што толькі душа прымае”³²; „[А як сабе рай уяўлялі?] – Райскі сад” [зап. аўтарам у в. Ляплёўка Брэсцкага р-на ад Галалюк Г.В.]; „О, гаворілі, што там очень хорошо. Сад цветёт там... будеш у раю ходіць. Всё там, фрукты разные, всё там бюджет. Да, там тёпленько, хорошо. Да, всё. Очень хорошо представляется. А ад ужэ плохое” [зап. аўтарам у Белаазёрску Бярозаўскага р-на ад Галоўчык З.Р. (1940 г.н., бел., пісьм., правасл., пераехала з в. Вялікая Гаць Івацэвіцкага р-на)].

²⁵ *Ibidem*, с. 278.

²⁶ *Ibidem*, с. 51.

²⁷ *Вяселле. Песні ў 6 кнігах*, кн. 5, склад. Л.А. М а л а ш, З.Я. М а ж э й к а, Мінск 1986, с. 425.

²⁸ *Пахаванні. Памінкі. Галашэнні*, уклад. У.А. В а с і л е в і ч а, Т.Б. В а р ф а л а м е е в а й, Мінск 1986, с. 316.

²⁹ З.Я. М а ж э й к а, Т.Б. В а р ф а л а м е е в а, *Песні Беларускага Падняпроўя*, Мінск 1999, с. 272.

³⁰ А.К. С е р ж п у т о ў с к і, *Прымхі і забабоны...*, с. 49.

³¹ *Słownik stereotypów...*, s. 89.

³² А.К. С е р ж п у т о ў с к і, *Прымхі і забабоны...*, с. 62.

У аповедах пра тагасветнае падарожжа ў сне таксама часта згадваюцца сады, прыкладам:

„Што я сёння за сон сніў інцэрэсны. Што я быў на тым свеце. Там так красіва, так красіва! Сады цвітуць, а зямля такая, як цэмент, алі розавая чуць-чуць. І людзі, гавораць, ходзюць, ходзюць, у руках нічога ў іх нет. А ходзюць у том, у чом пахароненыя. Красіва адзетыя”³³.

Нярэдка носьбіты традыцыі сведчаць, што сад быў створаны Богам спецыяльна для людзей:

„Бог стварыў свет і людзей. Людзям Бог зрабіў вельмі гожа рай”³⁴; „Зразу як Бог зрабіў Адама і Эву, і з гэтай, з жабры зрабіў Эву, пасадзіў іх у рай”³⁵.

Паводле некаторых уяўленняў, Адам з Евай даглядалі райскі сад:

„Бог даў Зямлю. Быў жа ж рай, на небе рай. Усе жылі па ўказанню Божым – святыя. А ў раі сядзіць толькі сад, і дрэва харошыя. Там залатыя яблыка растуць. Ну і быў гэты Адам. І яны абслужвалі гэты сад”³⁶.

Але шэраг іншых аповедаў, якія апелююць да сітуацыі міфалагічнага першапачатку, звяртаюць увагу на тое, што неба ўзнікае воляю Бога і адпачаткова прызначанае для Яго самога, для людзей жа ствараецца зямля:

„Бог у нашых людзей здаецца ў постаці вельмі гожаго сіваго дзеда, каторы зрабіў сабе небо, а людзям землю і ўсё, што на ёй [...]. Праведныя людзі, а часамі й святыя ўсходзяць на небо й там жывуць разам з Богам”³⁷.

Спецыяльна можа падкрэслівацца, што ў райскім садзе растуць толькі плодныя дрэвы:

„Рай – там украшэнне такое райское должно буты. Дэрэвцы плодоносныя, толькі плодоносныя, яблоні, грушы і вішні, і сліва. Толькі плодоносныя” [зап. аўтарам у в. Ляплёўка Брэсцкага р-на ад Галалюк Г.В.].

Асабліва сярод райскіх дрэваў вылучаецца яблыня, плод якой быў забаронены для людзей:

„[А што ў раі ёсць?] – В саде, кажут, е дэрэво райское, яблыня гэто була. Его [яблык] нельзя было йісты. В ёму е шось такое. І потому согрэшыла Ева” [зап. аўтарам у в. Гарэлкі Жабінкаўскага р-на ад Сарокі М.Г. (1934 г.н., бел., правасл.)].

³³ Полацкі этнаграфічны зборнік..., с. 147.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Традыцыйная мастацкая культура беларусаў..., кн. 2, с. 349.

³⁶ Ibidem, с. 351.

³⁷ А.К. С е р ж п у т о ў с к і, Прымхі і забабоны..., с. 236.

З яблыняй ідэнтыфікуецца Дрэва пазнання дабра і зла, як у апаведзе пра грэхападзенне: „І яны [Адам з Евай] хадзілі па раю, там і яблыкі расьлі. І адна яблына была – пазнання дабра і зла. Ну вот, а знаеце, зьмей гэты сядзеў і скусіў яе”³⁸. У беларускіх калядках з рэлігійнымі матывамі рай атаясамліваецца з сакральна вылучанымі дрэвамі; пры гэтым рай могуць садзіць і ссякаць для будоўлі царквы:

„В місты Віфліемы
Тры дэрывы росло,
Рай розыввса,
Господь взвысылывса,
Сын Божый народывса.
Тры дэрывы росло,
Тры браты садылы рай,
Тры браты садылы.
Тры браты рубалы рай,
Тры браты рубалы,
Цэркву збудовалы
З трыма куполамы,
З трыма прыстоламы.
На пэршым прыстоламы
Рождество Хрыстова,
На другым прыстоламы
Свято Васілля,
На трэтім прыстоламы
Свято Водохрысте”
[ФЭАБ³⁹; Жоўкіна Пінскага р-на].

Паводле іншай песні, сады і райскія кветкі расцвітаюць на рызе Хрыста:

„Ой дзіўнае нараджэнне Божага Сына,
Нарадзіла Ісуса Хрыста Дзева Марыя.
Радзіўшы і спавіўшы легла спачываць,
Саслаў Господ тры анёлы Хрыста даглядаць.
Ой спявалі тры анёлы з неба летучы,
Ясну гору іспавіўшы, Хрыста несучы:
– Не пужайся, Божа Маці, то анельскі глос,
Прымай дзіце нараджона на рукі ад нас.
А анёлы Божым Духам рэкі разлілі,
Што і ў рызе Хрыстоваму сады расцвілі.
Ой расцвіла ўсяка дрэва, яшчэ і райскі кветкі,
Яшчэ здзівілісь стары людзі і малы дзеткі”
[ФЭАБ; Вічын Лунінецкага р-на].

³⁸ *Ibidem*, с. 350.

³⁹ ФЭАБ – тут і далей Фальклорна-этнаграфічны архіў вучэбнай фальклорна-краязнаўчай лабараторыі БРДУ імя А.С. Пушкіна (кіраўнік – І.А. Швед).

Падкрэслім, што матыў „Калі Хрыстос нарадзіўся, рай развіўся (сад расквітнеў)” з’яўляецца частотным у рэлігійных калядках з архаічным вобразам „космасу-храма” (у квітненні дрэў сімвалічна ўвасабляецца не толькі паўната райскага саду, але і квінтэсэнцыя самога жыцця), гл. характэрны прыклад:

„Збудовалі цэркаў на чотыры брамы
З чотырма окнамі
Рай развіў, Рай развіўся,
Господ звеселіўся,
Сын Божы народзіўся!
А ў першэ окенцэ
Свеціць ясна сонцэ,
А ў друге окенцэ
Свеціць ясны месяц.
А ў трэце окенцэ
Ангелы ўлецелі,
Ангелы ўлецелі
За прыстолы селі, песеньку запелі”
[ФЭАБ; Цераблічы Столінскага р-на].

На ўзаемазвязаныя вобразы раю-неба, раю-саду (якія амаль не сустракаюцца ў „чыстым” выглядзе) можа накладвацца вобраз адмысловага **раю-горада** (сад і горад – агароджаныя прасторы). Так, палешукі рай уяўлялі як велізарны сад у небе, які агароджаны высокай, на дзесяць вёрстаў, шклянёй сцяной, прыкрытай шкляным купалам. Там ніколі не бывае зімы і сцюжы, заўсёды свеціць сонца, якое не пячэ, а грэе; там не б’е пярун; паўсюль свежая зеляніна, вельмі высокія дрэвы, многа рознакаляровых пахучых кветак, а таксама свойскіх і дзікіх жывёл, якія мірна суіснуюць⁴⁰. Паводле польскіх сведчанняў, „niebo światliste” ўяўлялася як збудаванне (палац), у казках – як сялянская хата, падворак і інш.⁴¹; параўн. беларускі праклён: „Штоб табе на том свеце хатку пастроілі”⁴². „Niebieski dwór”, як сведчаць запісы з-пад Кракава, займае найвышэйшы паверх неба, ён збудаваны з каштоўных камянёў, там на троне сядзяць Bóg Ojciec, Matka Boska, ля іх ног – святыя і анёлы (гл. фразеалагізм „niebieski tron”). Праведнік у раі ўладкоўваецца „na tronie”, „na Abrahamowym łonie”. У небе-збудаванні поўна вокнаў „na cały świat”⁴³.

Вобразу раю як „горада” ці „памяшкання” адпавядаюць уяўленні пра тое, што рай-неба мае браму, вароты, дзверы (гл. фразеалагізм „wrota niebieskie”). Праз каменную браму ці моцныя залатыя дзверы, як верылі палякі, ідуць у рай душы з чысца. У вечнасць душа можа ўваходзіць і праз мост ці агністую кладку⁴⁴ (параўн. трактоўку смерці ў катэгорыях прасторы як пераход з аднаго локуса ў другі). У літаратуры часта ўказваецца на тое, што

⁴⁰ О.В. Б е л о в а, С.М. Т о л с т а я, *Рай* [в:] *Славянские древности. Этнолингвистический словарь в 5 томах*, т. 4, П – С, под общ. ред. Н.И. Т о л с т о г о, Москва 2009, с. 398.

⁴¹ *Słownik stereotypów...*, s. 88.

⁴² *Выслоўі...*, с. 238.

⁴³ *Słownik stereotypów...*, s. 88–89.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 89, 92.

ў міфалагічнай традыцыі славян пашыраны матыў пераходу душы на той свет па шырокім ці вузкім, як волас, мосце, і небяспечным, як слізкае бярвяню ці тонкая дошчачка. Звычайна мост перакінуты праз хуткую ці агнявую раку або бездань, і душы праведных па ім пераходзяць на той свет, а пры пераходзе няправеднай, грэшнай душы мост звужаецца, і душа трапляе ў бездань. Дарэчы, паводле старажытнаперсідскага рэлігійнага вучэння, памерлыя таксама павінны пераходзіць праз мост (Чынват), які пры пераправе злых душаў звужаецца да вастрыні нажа, што вымушае іх падаць на дно прорвы⁴⁵. С. Цамбелам ва Усходняй Славакіі (в. Маргецаны) быў зафіксаваны наратыў пра падарожжа чалавека ў іншасвет, у час якога герою давялося пераходзіць праз мост:

„Прышоў да аднаго вялікага моста. Там не было нічога, акрамя брытваў і нажоў. І калі ён пайшоў праз мост, брытвы і нажы падняліся. Пад мостам ён убачыў сваю маці, яна стаяла па калені ў зямлі. Па гэтым мосце ён пайшоў проста на неба”⁴⁶.

Рай (як і пекла), згодна з беларускімі ўяўленнямі, мае з сярэдняга, чалавечага свету „ўваходы” (вокны, вароты, латкі). Паводле запісаў А.К. Сержпутоўскага, „тыя цёмныя латкі, што паказваюцца на сонцы, ета чараз вогнішча прасвечваецца рай, чы бок то нябесныя варота, за каторымі жыве Бог і святыя”⁴⁷. Паводле матэрыялаў абедзвюх разгледаных традыцый, „уваход” у рай сцеражэ ключнік нябесны, прыкладам:

„А сьвенты Пётр с ключом стаіць, і брама, такі там у комнаці. І ключ велькі мае ў жмені, у правай руцэ. І так браму аткрывае: хто [ат] Бога – сьвенты Пётр крые браму і пусціць. Адразу направа ідуць душы [праведныя], а катора грэшна – налева”⁴⁸.

У палякаў гэта звычайна архангел Гаўрыіл ці св. Пётр (Pieterpaweł, Paweł Pieter), які мае залатыя ключы і ўпускае ці не ўпускае ў неба (рай) душы, адмыкае неба, браму, замыкае неба пасля буры⁴⁹. Пры гэтым межы – дзверы і вароты – амаль пазбаўленыя пачуццёвай канкрэтнасці, іх вобразы звычайна не апісваюцца падрабязна, з выкарыстаннем эпітэтаў. Паводле казкі, запісанай А.К. Сержпутоўскім на Случчыне, конь з залатымі крыламі падняў чалавека над зямлёй,

⁴⁵ К. Ж е н ю х о в а, *Традиционные и нетрадиционные виды народной веры в повествовательной традиции* [в:] *Sacrum et Profanum: языковые, литературные и этнические связи христианской культуры*, отв. ред. М.М. В а л е н ц о в а, Е.С. У з е н е в а, Москва 2012, с. 152.

⁴⁶ Цыт. па: К. Ж е н ю х о в а, *op. cit.*, с. 152.

⁴⁷ *Зямля стаіць пасярод свету...*, с. 53.

⁴⁸ *Беларуская „народная Біблія” ў сучасных запісах*, уклад. А.М. Б о г а н е в а й, Мінск 2010, с. 143.

⁴⁹ *Słownik stereotypów...*, s. 89.

„скаро ўбачыў ён усю землю са ўсімі марамі, гарамі да палямі, убачыў усе царства, гарады й вёскі. Але скаро й земля зрабілася маленькаю, як блінец, а потым і саўсім знікла. Падняў яго конь пад самае сонейка да й заўез на небо”.

На небе стаяла вялізная хата, у якой сядзеў чалавек і крычаў, што яму цесна, распасціраліся паплавы, дзе пасліся худыя і тлустыя авечкі, гай, у якім чалавек лавіў птушачку-душу. Далей лакалізаваліся вароты, што вялі ў рай, дзе „цвітуць розныя кветкі, летаюць да паюць птушкі, стаяць гожаыя палацы, што аж зяхацяць ат золата”, і знаходзіцца Бог⁵⁰. Зрэдку могуць быць указанні на якасць, колер брамы, што падзяляе два светы, прыкладам:

„Сныця: ідэм мы з Володей [нябожчыкам] за рукы побравшыся, а мы з ім заўжды дружна жылі. І він кажэ: «Хучій, хучій, бо мні трэба до дванаццаці часов трэба вэрнутысь». Я тый сон і зараз помню. Подходымо, а красны ворота высокі-высокі стоять, красны ворота! Кажэ: «Стій тут, а мні трэба за гэты ворота іты». Я кажу, шо і я с тобой, побачу, шо там. А вун мэнэ нэ пустыў туды. Сказав: «Тобі шэ рано». На гэтом я прочынаюсь, думаю: «А, Господі мылінькі, а шо ж гэта? Чы мні прыдалося гэта?» Я і зараз помню, як я з ім іду. І тый ворота прэдваляю, высокі-высокі, красны ворота такыі. І вун пушов за тый ворота, а я осталася. Ёго ныма. Зайду і я туды... Всі зайдэм” [ФЭАБ; Перасудаўчы Бярозаўскага р-на].

Вобразы нябеснай брамы і ключніка абыгрываюцца ў фальклоры іншых славян. Да прыкладу, у славацкай песні з небіблейскім сюжэтам „Марыя захоўвае грэшную душу” спяваецца пра тое, як у нябесных дзверы стукаюцца дзве душы, а за імі трэцяя, грэшная. Святы Пётр бярэ ключы, загадвае адчыніць браму і ўпусціць у рай дзве душы, а трэцяй – паказаць дарогу ў пекла. Душу, якая знаходзіцца ў распачы з-за сваіх грахоў, сустракае Божая Маці і, шкадуючы яе, вяртае назад на неба. Там просіць Хрыста адпусціць грахі няшчаснай душы. На пытанне Хрыста, што добрага зрабіла яна пры жыцці, душа прызнаецца, што жыла грэшна і толькі раз падала малы грош жабраку. Гэтая мізэрная міласціна захавала грэшную душу ад пякельных пакутаў⁵¹.

Беларусы, як і іншыя славяне, верылі, што ў некаторыя святы, у прыватнасці ў перыяд ад Вялікадня да Ушэсця, райскія вароты адчыненыя, і душа чалавека, памерлага ў гэты час, трапляе адразу ў рай. (Тут, верагодна, актуалізуецца ідэя выбранасці, боскай адзначанасці чалавека, памерлага на вялікае свята ці забітага перуном).

„[Кто попадает в рай?] Праведный, гаворать, светый, як гром убье. І хто до Ушэсця умре, тоже светый, ў рай пападе” [ПА; Барбараў Мазырскага

⁵⁰ А.К. С е р ж п у т о ў с к і, *Казкі і апавяданні беларусаў Слуцкага павета*, Мінск 2000, с. 222–223.

⁵¹ S. B u r l a s o v á, *Katalóg slovenských naratívnych piesní v 3 tomah*, t. 1, edit. E. Krekovičová, Bratislava 1998, s. 104.

р-на Гомельскай вобл.]. „Кажуць, што як памрэ чалавек ад Вялікадня да Ушэсця, то пападае ў рай, у Царства Нябеснае, таму што там вароты адкрыты. І не судзіць Бог іх”⁵².

Дарэчы, верылі, што ў пэўныя пікавыя кропкі календара адчыняецца і пекла. Так, у в. Олтуш Маларыцкага р-на лічаць, што на Купалле ведзьмы вылятаюць з адчыненага пекла і шкодзяць людзям [ПА]. У сувязі са сказаным цікава ўзгадаць старажытныя ўяўленні пра замыканне і адмыканне зямлі і неба (у прыватнасці, у Юр’еў дзень), а таксама „малітвы на адпушчэнне грахоў” тыпу:

„В пэкло двері зачінены,
В рай двері отчынены:
В пятніцу с русцвітанья,
В суботу со спывання,
В ныдлію со службы божіі...
Амін”

[ФЭАБ; Спорава Бярозаўскага р-на].

Што да **дарогі на неба** (у рай, вырай), то яна „stroma” і „ciernista”. Гэта „mała ścieżka”, „dróżeczka”, „gościniec nad morzami”, „prosta dróżeczka”, у адпозненне ад „gładkiej” і „aksamitem wymoszczonej” дарогі да пекла. Паводле кракаўскіх вераванняў, „Najświętsza Panienka zstępuje z nieba gościńcem przez raj idąc w każdą sobotę i środę do czyśćca”⁵³. У беларускіх замовах сам шлях сакральнага персанажа (памочніка) у рай мае магічны сэнс, як у замове „ад урокаў”:

„Присвятая Богородица шла з Рыму до Раю, то я еі, святэі, до уроку благаю. Вроке-урочыцэ, наложэный камень, на камені камень, на камені змей сыдыть, то я тыі урокы скидаю” [ФЭАБ; Барысаўка Кобрынскага р-на].

На Палессі апавядалі, што выгнаўшы людзей з раю, Бог аддаў яго птушкам і праклаў на небе з зорак птушыную дарогу.

„З тых часаў і пачалі птушкі са ўсяе зямлі ляцець на зіму ў вырай. А каб яны не блудзілі да не гіблі, от Бог зрабіў ім на небе ясную дарогу, што просто вядзе ў вырай”⁵⁴; „Дарога паказывае птуцам, куда лететь ў вырай, ў тёплые края. Летят птіцы ў вырай па етай дароге. Дарога ў вырай” [ПА; Малыя Аўцюкі Калінкавіцкага р-на Гомельскай вобл.].

У гэтым кантэксце характэрныя назвы Млечнага шляху – „буськова дарога” (Піншчына), „пташечья дарога” [ПА; Крыўск Буда-Кашалёўскага р-на Гомельскай вобл.], гусіная дарога („Як «гусінаю дарогаю» сплыве ўсё малако, то яна так пабялее, што кожна пціца чужастаронная знае, кудую ёй ляцець у цёплыя краі”)⁵⁵. Як сведчаць сучасныя інфарманты,

⁵² Беларуская „народная Біблія”..., с. 144.

⁵³ Słownik stereotypów..., s. 92–93.

⁵⁴ А.К. С е р ж п у т о ў с к і, *Прымхі і забабоны...*, с. 51, 49.

⁵⁵ *Зямля стаіць пасярод свету...*, с. 57.

„Млечный путь – это тоже дорогу выстелл Бог. Она ведет в рай. Кто-то заслужил такое. Есть, может быть, какие люди, и вот он показал дорогу” [зап. аўтарам у в. Ляплёўка Брэсцкага р-на ад Галалюк Г.В.].

Гл. таксама назву Млечнага шляху – „дорога святых” [ПА; Крыўск Буда-Кашалёўскага р-на Гомельскай вобл.].

„Лад жыцця”, атмасфера ў раі

У небе, у адрозненне ад пекла, паводле польскіх парэмій, пануюць радасць, веселасць, асалода, раскоша, шчасце, каханне, забавы, музыка, спевы, танцы, вясна, парадак⁵⁶. Польскі параўнальны выраз „jak w niebie” абазначае ‘прыемна’. З раем/небам звязаны і такія ўстойлівыя выразы, як „niebo się otwierało, otwiera, otworzyło” ‘шчасце было бліжнім, дасягальным’; „być w siódmym niebie” ‘камусьці вельмі добра, ён адчувае сябе шчаслівым’; „niebo w gębie” ‘пра вельмі прыемны смак чагосьці’. Параўнаем таксама: „niebiański” ‘чароўны, цудоўны’, „niebianin”, „niebianka” ‘хто-небудзь чысты і вабны’⁵⁷. У падобных значэннях слова „рай” фігуруе ў беларускіх парэміях тыпу: „Душа нарасавалася, як у раю пажыла”; „Дома край як рай”; „Жывець як Адам у раю”⁵⁸. У беларускай традыцыі слова „рай” нярэдка выкарыстоўваецца ў значэннях ‘прыдатнае для вядзення гаспадаркі месца’, ‘прыволле’, ‘выгода’, ‘месца з вельмі прыгожым краявідам і ўрадлівай зямлёй’⁵⁹, ‘прыемная заспакоенасць’, ‘задавальненне’, напрыклад:

„Удэн пастух пас 15 куров. В 10–12 літ тэпэр учатся, а туді – послэ. Тэпэр пастуховство – рай, вэжэнэш на клетку і пасэш, а ранчій у лісэ, трубыш скутэнку ны раз. Я сама пасла. Як згубэш, то прэдэш ду хатэ, плачэш, посварать, а пасля скутэна вэчурум сама йдэ. Буна разумнійша за пастуха [смяецца]” [ФЭАБ; Дзівін Кобрынскага р-на].

Існуюць розныя ўяўленні наконт таго, ці забываюцца душы памерлых на сваё зямное жыццё, ці адмыслова працягваюць яго ў іншасвеце. У сучасных аповедах можа падкрэслівацца, што душы праведнікаў, якія знаходзяцца ў раі, не памятаюць пра сваё зямное існаванне:

„Як умрет человек, він сорок дён ходыть по зымлі, душа ёго ходыть по зымлі, а чы вжэ сорокового дня опрыдэляють вжэ ёго куда. Бог ёго опрыдэляе, куды ёго послать: ілі в рай, ілі в пэкло. О, кажут, дэ кого і на зымлі оставляють, хто ны заслужив, на зымлі ходытымэ. Ныхто ны знае, куды чоловік попадэ: як у пэкло, то будэ смолу возыты, горіты в огні, а як у рай, то будэ добрэ. [А як там у раі?] – Ныхто нэ знае, як там. Кажуть, шо колы попадають в рай, то ныць ны памятають, ны своїх близьких, ныкого” [ФЭАБ; Старое Сяло Жабінкаўскага р-на].

⁵⁶ *Słownik stereotypów...*, s. 89–90.

⁵⁷ Е. Б а р т м и н ь с к и й, С. Н е б ж е г о в с к а я, *op. cit.*, с. 65.

⁵⁸ *Выслоўі...*, с. 317, 314, 320.

⁵⁹ І. Я. Я ш к і н, *Слоўнік беларускіх мясцовых геаграфічных тэрмінаў. Тапаграфія. Гідралогія*, Мінск 2005, с. 548, 572.

Забыванне ў такім кантэксце абазначае знікненне быцця, яго раства-рэнне ў вечнасці, адыход прысутнага ў адсутнае, адмысловую перамогу існасці над існаваннем.

Паводле адных уяўленняў, праведныя душы не абцяжараныя ў раі ніякімі справамі, іх існаванне нагадвае адпачынак, сон. Яны знаходзяцца ў суладдзі між сабой і з акаляючымі жывёламі, ляжаць на пуховых падушках, ні пра што не турбуюцца – імі апякуецца Бог⁶⁰. (Згадаем тут каранічныя апісанні, паводле якіх праведнікі, апранутыя ў зялёную вопратку, ляжаць у раі на вышываных ложках і дыванах). Чыстая пасцель, падрыхтаваная для чалавека на тым свеце, успрымаецца як знак таго, што яго чакае добрае жыццё на нябёсах. Так, згодна запісу з Полаччыны, сястра-нябожчыца ў сне гаворыць жанчыне: „Не ўсе чарнеюць і паракнеюць. У аснаўном ідуць... – і падняла руку кверху. – А табе прыгатоўлена чыстая пасцель”. Жанчына гэты сон патлумачыла як добрую вестку пра тое, што яе абмінуць пякельныя пакуты: „І я шчытаю, што я ўжо не пападу ў пекла”⁶¹. Райская асалода можа трактавацца як далучанасць насельнікаў „Царства Нябеснага” да мастацтва. Прычым яны могуць не толькі захапляцца творамі мастацтва, але і ствараць іх самі для жывых людзей. З іншасвету на зямлю адмыслова трансляюцца і навуковыя адкрыцці. Так, паміж жанчынай, якая знаходзілася ў стане клінічнай смерці, і яе сястрой-нябожчыцай адбыўся дыялог: „Я кажу: «А што, на тым свеце гарэлку п’юць?» Яна кажаць: «Не. На тым свеці песні і вершы складаюць, і пасылаюць на зямлю»”. Лагічным працягам кантакту з нябожчыцай выглядае разважанне інфарманта:

„У мяне тада мыслі такія паявіліся, што ўсе гэтыя дары чалавечыя – вот гэты мацемацік, гэты пеец, там такі – ўсё дар зверху. Песні і вершы складаюць і пасылаюць на зямлю. А як пасылаюць? Чэраз чалавека. Проста сверху такая прыходзіць, так панімаю, прыходзіць гэтаму чалавеку ілі мелодыя прыйшла, ілі вот як табліца Мендзелеева, ён жа ва снасніў элемент гэты, які адкрыў. Адтуль яму гэты элемент казалі”⁶².

Паводле іншых аповедаў, чалавек на тым свеце працягвае рабіць усё тое, што рабіў пры жыцці:

„А тот свет есць. Еслі б, я вот представляю сама сабе, мне ніхто нічога не гаварыў, еслі б таго свету не было, чалавек бы не сніўся. Памерла мая мама... Ну памерла мая мама. Бачу ва сне: ідзець па хаце, ішла, тады села на стульчык. Я кажу: «Мама, а што, – кажу, – ты там делаеш?» Ана на мяне глядзіць, а я на яе. «А, – кажэ, – дэтка, усё чысценечка делаю, усё чысценечка делаю». Ну я десь чэрез мінут пять прачнулася. Як яна гэто ўсё жывая делала, так і там ўсё это” [зап. аўтарам у в. Ніканавічы Быхаўскага р-на Магілёўскай вобл. ад Ярашковай К.А.].

Жыхарка в. Гута Брэсцкага р-на ў сне пабачыла сваю маці-нябожчыцу:

⁶⁰ О.В. Б е л о в а, С.М. Т о л с т а я, *op. cit.*, с. 398.

⁶¹ *Полацкі этнаграфічны зборнік...*, с. 150.

⁶² *Ibidem*.

„Я кажу: «Матэ, чого Вэ прыйшла?» «– Я прыйшла за мэтрам». «– А на шо вуна Вам?» «– Ябнычаку пашыты кафтана». «– А хіба Вітэ там шыетэ?» «– Там робяць всё, шо тут». Вот так” [ФЭАБ].

На тым свеце бяруць шлюб (хто не ўзяў яго на зямлі), гадуюць дзяцей, ходзяць да царквы, моляцца і нават паміраюць і хаваюць адзін аднаго, ставячы крыжы. Прывядзем характэрныя сведчанні:

„Там у нас бабка, проті магазіна жывэ, Стэпа, вжэ нэма еі, то так казала [пра памерлага сына апавядальніцы]: «Знаеш, Гандзечка, він там жэнітсья. Бо мне снілось, шо він ішов с дэвчыною. І гарна дэвчына. Ішов оттуда сюды в тому кастюмовы, так як його нарэділі, так він і шов». Я пытаю: «Откуда ты ідэш?» (Вона жэншчына цэрковна). «– Баба Стэпця, іду от дэвчат. Найшов собі дэвчыну» [зап. аўтарам у в. Лышчыцы Брэсцкага р-на ад Курылюк Г.Р. (1930 г.н. бел., правасл.)]; „А девочка наша, шо тых із Москвы, вуна тоже клінічэскую смерць перенесла і помніт, шо бабу бачыла Дуню [памерлую]. Так сказала (хотя на похоронах не была), а сказала, в каком платье, в каком костюме, в каких тапочках, Дуня (так сказала) сідела на лавочке... Так шо в чём наряділі, в том ужэ і будэ. І хоронят, і кресты [на тым свеце]. Всё как у нас” [ФЭАБ; Гута Брэсцкага р-на]; „Там [на тым свеце] все молодые і здоровы, кажэ, в цэрквы стоят” [ФЭАБ; Гута Брэсцкага р-на]; „Вот я закопвала [памерлай] матэры [у магілу] носкі. Дві пары. Вуна всё время ходыла в носочках. І одін раз выхожу, то ідэ маты, то як до цэрквы (прэснэлося после похорон). А я ей вділа колготкі, а носкі так і нэ положэла, нэ наложэла. І кажу: «А чо вітэ (а вуна як бы до цэрквы ішла), а чого вітэ, мамо, вэрнулсь?» А вуна кажэ: «Холодно в ногі, носкі забулася». Я взяла дві пары носков і закопала. Но большэ нэ прыснэлося” [ФЭАБ; Гута Брэсцкага р-на]; „А то эті зубы зараз много у людей вставнэі... Тоже свікор [нябожчык] прыйшоў до дому і кажэ: «Шо тут такое, і поісты нэ могу». Вуна [нявестка] в той суматохе забула [пакласці ў труну пратэзы], і то тоже возэла. І закопала, і всё, большэ нэ снэвсья. Пошов йсты, відно, там” [ФЭАБ; Гута Брэсцкага р-на].

На тым свеце, як і ў свеце жывых, працоўныя дні чаргуюцца са святамі, найважнейшае з якіх – Вялікдзень

(„Говорать, што ёсть яблоскі на том свеці, на том жа свеці, старые люді говорать, дають. Як Пасха, адна, кажэ, насіла на кладбішча, на магілку, а там свае і сад, і Пасха е, дають ім усё ета” [зап. аўтарам у в. Ніканавічы Быхаўскага р-на Магілёўскай вобл. ад Ярашковай К.А.]).

Паводле польскіх народных уяўленняў, па волі Бога ўсё, што праз Яго намеснікаў было „związane na ziemi będzie związane i w niebie”⁶³. Не толькі жывыя даведваюцца (звычайна праз сны, заміранні), у якім стане і ў якім месцы іншасвету знаходзяцца іх памерлыя сваякі, але і апошнія цікавяцца жыццём пакінутых на зямлі людзей:

⁶³ Słownik stereotypów..., s. 87.

„Я вам расскажу вот этот сон. Я его скоко жэты, столько помнэты буду. У мэнэ молодою умэрла сэстра. Шэ ёй нэ було два місяца до 35 лет. Это в 87 году. Шэ в то время молодёжь умэрала рыдко, шоб молодымі такімі. Вот ну і всё, вжэ та трагедія пережитая. А где-то нэ задолго за время сільнейшее землетрясеніе в Кітае. Помніте? Шо там міліоны людей пропало. Дэ туда, там, где граніца Арменія, Азербайжан. Я почту шэ в то время носіла. А то я зайду к нім, то посэжу. То ж матэ, сестра, батько вжэ пінсіонеры. Вуна [сястра] боліла долгое время перед тем, як уйті. Мне снітся, шо я вхожу в хату, а вуна мене обшкрёбывае. «Шо такое?» «– Я шукаю твоі болячкі». Я кажу: «Шо ты за болячкі можешь знаты, шо тэ там можэшь прэдставляты?!» Я ж знаю, шо вуна умэрла. А вуна мэнэ, словом, мынутное дело: «Мы всё знаем тута, знаем шо у вас в Арменіі землетрясеніе». Вот всё, і весь мой сон” [ФЭАБ; Гута Брэсцкага р-на].

Вялікая частка зафіксаваных намі на Берасцейшчыне аповедаў сведчыць пра тое, што знаходжанне нябожчыкаў на тым свеце, забяспечанасць іх ежай у значнай ступені залежаць ад жывых, якія павінны своечасова здзяйсняць гадавныя і каляндарныя памінкі, выконваць прадпісанні і забароны, прыкладам не есці яблыкі і іншую садавіну і гародніну (гуркі) да Спаса (калі яны будуць асвечаны).

„Страчаны” рай

У шматлікіх легендах і забабонах прысутнічае тэма выгнання з раю першых людзей, „страчанага” раю, які адчыніцца пасля Страшнага Суда:

„Першыя людзі жылі там вальготна да радасно, бы тыя птушкі. Там было цёпло, бо заўжды стаяло лето... Як людзі саграшылі да пашлі скітацца па свету, дак яны вельмі ўбіваліся да плакалі, жалкавалі, што загубілі сваю долю, загубілі райскую жытку... Бог обяцаў ім, што калі яны не будуць грашыць, то па смерці пойдучь у рай і будуць там жыць з ім разам”⁶⁴; „Ну воны ж ходзілі голые, Одам і Ева, бо воны булі в рае. Воны не одетые булі в гэту одежду. Да в іх була одежда, бы ногці, да. А воны согрэшылі, то Господзь іх выгнаў з раю і сказаў, што ідзеце і добівайцеся вы своїм трудом, своею сілою ўжэ пітацца”⁶⁵; „Бач, як уродылыся найпэршы людэ Адам і Ева булэ, онэ ж булэ в раю, а як воны согрэшылы, дый Бог іх ізогнав з рая, оны вжэ сталы... І сказав: «Ідіта добывайтэ хліб своїм трудом. Будэ з вас так этот падатэ град, як каплі крові із вас, будэ... потом будэтэ добыватыся». Я ж нэ відаю, як далі. А шо вжэ як у раю, кажуть, нэхто там нэ був, нэхто там нэ бачэв, і нэхто нэ скажа вам. Шо говоратъ, шо е рай, напысано у гэтым, у Бібліі, она напысана по Божьему образу і по подобію ему” [зап. аўтарам у в. Нівы Бярозаўскага р-на ад Казлюк В.А. (1927 г.н., бел., пісьм., правасл.)].

Цікава, што сярод тэкстаў з вядомым сюжэтам пра з’яўленне ў мужчын кадыка („адамавага яблыка”), маюцца такія, паводле якіх рай быў „страчаны”

⁶⁴ А.К. С е р ж п у т о ў с к і, *Прымхі і забабоны...*, с. 62.

⁶⁵ *Традыцыйная мастацкая культура беларусаў у 6 тамах*, т. 4, *Брэсцкае Палессе...*, кн. 2, с. 378.

па віне не Евы, а Адама, які спакусіўся на забаронены плод. Ева ж, наадварот, хацела аберагчы яго ад граху. У легендзе „Чаму паненкі (аір) на Тройцу ў хатах сцеляць” апавядаецца:

„Сотворыв Бог чоловіка. Ну, сам чоловік – это ж нэ чоловік. Трэба до ёго даты жэншчыну. Сотворыв жэншчыну, сотворыв нэбо, і зэмню, і воду – всё. Ну і посэлыл іх у раю. І воны в раю булы много-много літ. Ну і потом нашлася подкуса – это называецца сатана. І прынэсла ім яблыко. А яблык шэ до Спаса ныхто нэ йів. Ну, Ева кажэ: «Ны йіж гэтого яблыка!» А він всё равно кажэ: «А шо ж тут! Прынэслы да вжэ ны йісты!» І укусыл того яблыка, і... він ёго нэ проклякнул. І получылося в ёго в горлы яблычко. Ну от, согрэшылы воны, і іх Бог выгнав з раю”⁶⁶.

Хто не трапіць у рай?

Паводле польскіх народных уяўленняў (у тым ліку зафіксаваных у парэміях), на неба не можа патрапіць цэлая кагорта людзей, сярод якіх тыя, што мелі шмат грахоў, злых думак, а таксама засмучоныя і адукаваныя – гл.: „Kto się zna na piśmie, najprzód się do piekła wciśnię”⁶⁷; параўн. руск.: „Без ума житье – рай”. У польскіх прыпеўках канстатуецца, што на неба не ідуць п’яніцы і уланы, бо там няма гарэлкі⁶⁸. Гэта ж датычыць герояў казачнага тыпу, якім не падабаецца „сумнае” неба:

„Кажуць, што толькі адзін салдат быў раз аж на краю зямлі, ён там убіў у неба гвозд і павесіў свой клунак. Ці праўда, ці не, ён нават хадзіў на неба, але яму там не спадабаласо, бо на небе не знайшоў ні тутуну, ні гарэлкі”⁶⁹.

У беларускіх казках сцвярджаецца, што салдатам і багацям няма месца ў раі. Апавядаюць, як памерлы багацей, каб „зарабіць рай”, просіцца ў Бога назад на зямлю, там бярэ воз хлеба, але, вярнуўшыся ў іншасвет, знаходзіць толькі акрайчык, які па дарозе ўпаў з воза і быў пакінуты жабраку. Широка вядомы таксама матыў беларускіх казак „Салдата не пускаюць ні ў рай, ні ў пекла”⁷⁰. Паводле народных уяўленняў беларусаў, у рай не трапляць грэшнікі розных катэгорый, у тым ліку тыя, хто „Богом ругался, Матерью Божьей. [Ён] будэ мучацца. Там наказаніе пріме...” [зап. аўтарам у в. Ляплёўка Брэсцкага р-на ад Галалюк Г.В.]. У сувязі са сказаным характэрны шэраг беларускіх парэмій: „Беднаму рай на небе, а багатаму на зямлі”; „Рада б душа ў рай, ды грахі ні пускаюць”; „Бог гордых з неба скідае”; „Гордую пыху Бог з неба спіха”.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Słownik stereotypów...*, s. 91.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ А.К. С е р ж п у т о ў с к і, *Прымхі і забабоны...*, с. 48.

⁷⁰ *Казкі ў сучасных запісах*, уклад. К.П. К а б а ш н і к а в а, Г.А. Б а р т а ш э в і ч, Мінск 1989, с. 51, 610.

Хто і як трапіць у рай?

Паводле ўяўленняў беларусаў і палякаў, у светлым і цёплым раі – „Царстве Нябесным” – месцяцца Божая Маці, анёлы і святыя, напрыклад Пятро, Міхал, Мікола, Лазар. У раі знаходзіцца і сам Бог (Ісус, св. Тройца). Так, у вясельнай песні ў Бога просяць пасвяціць з раю і дапамагчы падзяліць каравай:

„Свэты, Божэ, з раю
Нашому короваю,
Шоб было выднэнько,
Кроіты рувнэнько,
Бо в нас родына вэлыка
На всіх трэба подэлыты”
[ФЭАБ; Высокае Маларыцкага р-на].

У раі, як адзначалася вышэй, жывуць розныя жывёлы і птушкі. Вядома, туды ж імкнуцца патрапіць душы людзей. Апавядаюць, што на трэці дзень, калі душа нябожчыка разлучаецца з целам, яна ідзе па „лесніцы на небо на поклоненне к Господу. І там растаўлены поўкі, яго согрешэння” [ПА; Сімонічы Лельчыцкага р-на Гомельскай вобл.]. Бог пасля адпаведнага суда ўзнагароджвае людзей за добрыя ўчынкі, праведнае жыццё раем/небам („Niebem płaci/nagradza Bóg za dobre, piekłem za złe”⁷¹; „W niebie nagroda, na ziemi zapłata”; „Najbardziej potrzeba dosłużyć się nieba”⁷²).

„Як чалавек памірае, та яго анял асцерагае душу ат чарцей, каторыя лезуць, каб яе хутчэй ухапіць да валакці ў пекло. Тут анял бярэ праўдзівую душу да й нясе яе да Бога на суд. Там ён стаіць светкаю, што чалавек заслужыў рай”; „[душа] лятае датуль, покуль Бог не асудзіць, куды ёй іці, у рай ці да пекла на мукі, бо на том свеце праведныя людзі будуць у раю, а грэшныя ў пеклі”⁷³).

Цікава, што такі суд можа адбывацца і ў самім раі, куды з’яўляецца чорт:

„Многа запісак на цябе ўжо. Чорт сабе піша, а Бог сабе піша. Еслі ты нагрэшыла, то ў чорта будзя большы. А тады, як прідзеш у рай, то чорт свае бумажкі сюды, а Бог свае і шчытаюць, у каго большы. Чорт радуецца... А каторыя сьвятыя, ім жа харашо, Богу молюцца, ходзяць. Асобенна дзіцям, як уміраець дзіця, эта шчытаецца ангел. Яны там у саду гуляюць”⁷⁴.

Увага апавядальнікаў як з Беларусі, так і Польшчы звычайна акцэнтуюцца на тым, што ў рай ідуць „заслужаныя перад Богам” людзі, у польскім фальклоры – сірата, маці, салдат (Касцюшка)⁷⁵. Часта падкрэсліваецца, што на нябёсы ідзе той, хто пакутаваў пры жыцці, прычым зямныя пакуты могуць

⁷¹ *Słownik stereotypów...*, s. 91.

⁷² Е. Б а р т м и н ь с к и й, С. Н е б ж е г о в с к а я, *op. cit.*, с. 64.

⁷³ А. К. С е р ж п у т о ў с к і, *Прымхі і забабоны...*, с. 243, 76.

⁷⁴ *Беларуская „народная Біблія”...*, с. 142.

⁷⁵ *Słownik stereotypów...*, s. 90.

у прамым сэнсе адпавядаць пякельным. Так, Г.Р. Курылюк апавядае, што яе сын-ліквідатар, вярнуўшыся з пекла-Чарнобыля, ведаў пра набліжэнне смерці:

„Конешо, шо знал. В такому *аде* побыты. Ён гаворыць: «Заедэм, ужэ грузыць, а жара. І того сухого квасу дадуть, маску наложать. Зарвэш на ходу, бо нэма чым дыхаты». І то ж повгода був. Шэсть месяцав вон був. Прійіхав у военному усёму, худой. Ой Божэ, мій Божэ! А собі думаю: «Ну, шо ты скажэш на тое? Ну, нэма, ушёл хлопэц, ушёл»”.

Згодна прарочаму сну, які пабачыла маці перад смерцю сына, пакутнік з прыжыццёвага пекла трапіў „на небеса”:

„Сон снілся. Бегіт лошадь молодая, срэднегo такая, чёрная, у повозочку запражана. У повозочка драбінкі плыткі, нэ глыбокі, такіе плытковаты. Бэжыць. А я думаю: «Куды вона побэжыць?» Але вдруг пэрэд тэю лошадкою стало чорнэ-чорнэ озеро. А я добэгаю і крычу: «Ой, конэчку! Він ідэ в озеро тое, втопыцьця. Людковэ, ратуйтэ!» Як я тыко промо-выла – той конык выпрагся і... в тое озеро, упал в тое озеро. І гора стала высока-высока. А он пływёт, а он пływёт, переднімі лапкамі грэбётся. Добрався до тэе горы, хватається за гору. І пойшов высоко-высоко... І я і не увідела. [Гэта Ваш сын пайшоў па гары?] – Да, да, я так і говору прэдсэдателю сельсовета. А він кажэ: «Грыгоровна, пошёл на небеса он, мучілся і пошёл на небеса»” [зап. аўтарам у в. Лышчыцы Брэсцкага р-на].

На неба (у рай), паводле польскіх парэмій, ідзе той, хто: „cierpi, żyje cnotliwie, daje ubogiemu jałmużnę, dochowuje starego, opiekuje się sierotami, ginie na wojnie, zmówi modlitwę”⁷⁶.

Між тым, паводле жартоўных выслоўяў, у раі можа знаходзіцца той, хто: „pije, tańcuje, na muzyczki daje”, параўн. таксама: „Łusy do nieba, ciele do obory”; „Lezie jak Żyd do nieba”⁷⁷. На неба пасля смерці можа ўзлезці чалавек, што любіў „падгуляць”. Паэтычнае праламленне гэтая думка знайшла ў беларускіх прыпеўках тыпу

„Як кум куму не п...е,
То не будзе ў небе.
Трэба ўсяляк старацца,
Каб да неба дастацца”
(запіс М. Федароўскага)⁷⁸.

Касмічнага ахопу, паводле Т. Валодзінай і А. Фядосіка, дасягае амбівалентнасць „верху” і „нізу” ў беларускай парадыйнай прытчы:

„Як трапіш пасля смерці на той свет, то можна і самому па сусветнаму дрэву ўзлезці на неба. Трэба толькі добра на гэтым свеце падгуляць.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ *Ibidem*, s. 91.

⁷⁸ *Белорусский эротический фольклор*, изд. под. Т.В. В о л о д и н а, А.С. Ф е д о с и к, Москва 2006, с. 153.

Мужыку столькі баб мець, каб хапіла іх пячаткаў – і шэрых, і чорных, і рыжых, і аблезлых..., начапляць на веткі аж да самага неба. Ну, а баба, мусіць, мужчынскія прылады, што назбірае за ўсё жыццё, заганяць у дрэва як кручкі, ды й караскацца па іх даверху. Я спадзяюся, што далезу-такі да неба, бо сем, а то мо і дванаццаць хвартухоў накладу мужчынскіх крукоў” (зап. ад. Марыі Чайкоўскай з в. Букча, Тураўшчына)⁷⁹.

Але „жаночыя пячаткі” як пропуск у прытчы да „самага верху”, паводле заўвагі названых аўтарытэтных беларускіх даследчыкаў, у прыпеўках могуць нізводзіцца да самага „нізу”:

„Як на Тураўскім масту
Мыла дзеўчына п...у.
Мыла, мыла, яшчэ і церла,
Паднялась – а яна ўсё чэрна.
Падзівіўся Гарасім –
Які пекла неўгасім!”⁸⁰.

Зрэдку сустракаюцца ўяўленні пра тое, што каму на гэтым свеце добра жылося, таму не абавязкова імкнуцца на неба, у рай, яму і ў пекле будзе нядрэнна: „у пекле пекне, бо ў пекле чэрці весела живуць самі да й грэшным душам пазваляюць весяліцца”⁸¹. Такія ўяўленні выбіваюцца са звыклай для хрысціянскай этыкі шкалы ацэнак: па-першае, адсутнічае ідэя пакарання ў адпаведнасці з учыненымі грахамі, па-другое, весялосць уваходзіць са стандартным знакам, прычым з ёю звязана не праведнасць, а грахоўнасць, хоць антытэза зямнога і замагільнага жыцця, як вядома, прадугледжвала праведніку скруху на зямлі і радасць пасля смерці; пры гэтым радасць звязвалася са знаходжаннем у раі. Прыкладам інверсіраванай хрысціянскай ацэнкі можа быць наступнае меркаванне: „Мабыць, каму на гэтым свеце добра, таму й на том свеце не ліхо, а каму тут ліхо, таго й на том свеце чэрці ў смаляе смажаць”⁸². У сувязі са сказаным паказальная казка *Як бабка свячок накупіла*, паводле якой гераіня ставіць у царкве свечкі і святому Мікіту, і чорту з думкай:

„Ніхто тога не ведае,
Дзе па смерці будзе:
Ці ў небе, ці ў пекле
Скажуць бытаваці”⁸³.

Паводле шматлікіх аповедаў, заснаваных на ідэі, што ўмовай вырашчвання ці пагібелі душы з’яўляецца асабісты выбар чалавека, душа, перад тым, як трапіць у „заробленае” (перад Богам, людзьмі) месца, праходзіць пэўныя выпрабаванні, ачышчаецца (тут характэрныя польскія ўяўленні пра

⁷⁹ *Ibidem*, с. 112.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ А.К. С е р ж п у т о ў с к і, *Прымхі і забабоны...*, с. 67.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ *Казкі ў сучасных запісах...*, с. 373.

чысцец). Сродкам такога ачышчэння звычайна выступае агонь. Права-слаўная жыхарка в. Галавенчыцы Чавускага раёна разважае пра лёс душаў, якія трапілі на той свет (у тым ліку „святых”):

„І ніг’дэ яна не пайдзе, будзе пакутваць, пакутваць... [Дык усе душы ў пекла ідуць?] – Не ўсе, не ўсе. Яны ідуць у вагонь, дзеткі, праз агонь трэба часовы перайсці. Бог’нь такі ест. [Душы трэба праз агонь часовы прайсці?] – А пэўне, дочачка, пэўне. А дзе ж яна табе адразу пайдзе да неба! [А калі святы, таксама?] – А няўжэ ж, толькі можа трохку пайдзе. Можа немнога будзе. А каторы можа пакутуваць будзе і доўга вогне”⁸⁴.

Палешукі лічаць, што калі чалавек зрабіў пры жыцці хоць нешта добрае, у яго маецца шанец трапіць у рай:

„[Жыла адна жанчына, скупая, нядобрая і] толькі падаріла старцам цыбулінку. [На тым свеце трапіла яна ў пекла і далі ёй тую цыбулінку, каб выцягнуць з пекла:] «На, еслі твая цыбулінка выдержыт, то ты попадеш в рай – іді!» Та цыбулінка перервалася – она в пекло. Чім нішчегу одоровала – с тем ў рай пойдеш” [ПА; Сімончы Лельчыцкага р-на Гомельскай вобл.].

Пойдзе ў рай, „будзе Божый” і той грэшнік, які пакаяўся перад смерцю:

„[А за якія грахі трапляюць у пекла?] – Як гэта? Мы все людзі грэшныя. А хто пакаіцца пэрэд смерцю, той вжэ будзе Божый. А хто не пакаіцца, ну, той, той вжэ... Як тобе сказаць, допусцім, ты зробіла шчось, маме зробіла, і ты не ізвінілася пэрэд мамою, значыць, той грэх гэтак і остав-са на тобе. Трэба каіцца” [ФЭАБ; Чырвоная Воля Лунінецкага р-на].

Калі чалавек лічыць сябе святым, гэта не значыць, што яго абмінуць пякельныя пакуты:

„Був такы чоловік, і пойшов він в цэркву і станэ в двэрох і вжэ молыцца, а рядом з ім той вжэ, шо він сэбэ шчытав такым вжэ святым, ны гріш-ным. А той вжэ грэшнік такый був, і молыцца. А він: «Шо ты молішся, ты жэ грэшнік, ты грэшнік», – на ёго. От і Бог сказаў на того, шо він Бога просыв, каявся всё, ходыв ужэ в цэркву, молився ёму, то ёму Бог про-стыв, а той остався грэшнікум, шо шчытав сэбэ ны грэшнікум. І попав в пэкло, а той – у рай” [ФЭАБ; Старое Сяло Жабінкаўскага р-на].

На неба, як лічылі палякі, маюць мажлівасць патрапіць душы пакут-нікаў, ачышчаных агнём, душы католікаў і салдат, „wybielałe i wybawione z piekła”. Душы дзяцей, памерлых без хросту, ляцяць на неба пасля сямі год пакутаў і хрышчэння⁸⁵. Паводле вераванняў беларусаў, такія душы адразу могуць трапіць у рай:

„[А калі дзеці паміралі да хрышчэння, то як гаварылі, куды трапяць?] – У рай! І абзацельно, што еслі нехрешчэный, то еслі мальчїк, называлї

⁸⁴ Беларуская „народная Біблія”..., с. 143.

⁸⁵ Słownik stereotypów..., s. 92.

Адам. А кода дзевочка, ну бывалі мёртвыя радзілісь ілі ішчэ не крісцілі, то – Ева” [зап. аўтарам у Белаазёрску Бярозаўскага р-на ад Галоўчык З.Р.].

Бабуля аўтара артыкула, С.С. Вілейка (1927 г.н., бел., пісьм., правасл., жыхарка г. Брэста), казалася, што душы ненароджаных дзяцей трапіць у рай і ў выглядзе дарослых людзей, апранутых у белае, будуць сустракаць маці, калі яна памрэ, на дарозе ў іншасвет. Ім споўніцца столькі гадоў, колькі прайшло з часу іх смерці (аборту) да моманту сустрэчы з маці. Між тым можна рэканструяваць і іншыя ўяўленні пра пасмяротны лёс няжыўшых на зямлі дзяцей, ахвяр аборту – у змененым, дэманічным, выглядзе яны будуць у тым месцы іншасвету, дзе і іх маці-грэшніцы.

У шматлікіх беларускіх і польскіх аповедах акцэнт робіцца на тым, што трапіць у рай, пераадолець грахоўныя спакусы можна з дапамогай Бога; увогуле ў міфалагізаваным мінулым грэшныя людзі сваім выратаваннем ад пякельных пакутаў былі абавязаныя Богу. Патрапіць душам на неба дапамагаюць Хрыстос сваімі пакутамі і ўваскрэсеннем ды Божая Маці, якая ёсць „kluczem do nieba”⁸⁶. Паводле беларускіх духоўных вершаў, калядак з рэлігійнымі матывамі, якія вызначаюцца хрысціянскай каштоўнасцю арыентацыяй, Бог-збавіцель прыйшоў на зямлю, каб „на век даць Света благодать”, „крыжам увесці людзей у вечны рай”, дзе праведнікі будуць „мёд духоўны піць”. Паводле польскіх запісаў, „Pan Bóg czasem zabiera kogoś żywcem do nieba”; на неба забіраюць людзей (іх душы) анёл, смерць, св. Адрэй. Св. Барбара паказвае „ścieżkę do nieba”. Яна ёсць „furtą do nieba”. Божая Маці праводзіць да неба св. Яцка, падарожніка, у песні – Марыя „z nieba do was zstąpiła, by grzesznym niebo tam otworzyła”⁸⁷.

У заключэнне хацелася б адзначыць, што ў беларусаў і палякаў кніжныя (царкоўныя) уяўленні пра рай і пекла могуць змешвацца ці суіснаваць з народнымі, а калі-нікалі і супрацьстаяць ім. Аднак пры сінхронна-структурным разглядзе можна казаць пра адносную цэласнасць рэлігійна-міфалагічных народных уяўленняў пра рай. Звычайна дыскурсіўныя разважанні пра райскае жыццё адбываюцца ў межах Святога Пісьма праваслаўных і католікаў пра бессмяротнасць душы і яе „заслугі” перад Богам і людзьмі. Пры гэтым рай у пэўным сэнсе ўтварае цэлае са сваім семантычным (і часта прасторава) дыяметральным, „сваім іншым”, паводле Гегеля, – пеклам. Яны выступаюць супрацьлеглымі пунктамі, аддаленымі адносна свету жывых людзей (але не абавязкова размешчанымі ў розных плоскасцях прасторы), і надзяляюцца не ўласцівым для сучасных геаграфічных паняццяў рэлігійна-маральным значэннем. Трапіць у рай (як і ў пекла) можна толькі шляхам прасторава-геаграфічнага перамяшчэння. Як вынікае з прыведзеных польскіх і беларускіх матэрыялаў, рай (як у больш ранніх, так і сучасных фальклорных „біблейскіх” наратывах) – найвышэйшая рэлігійная каштоўнасць, краіна шчасця, асалоды, раскошы, куды могуць трапіць душы праведных, ачышчаных ад грахоў ці непаспешных нагашыць людзей. Рай (як і пекла)

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ *Ibidem*, s. 91–92.

характарызуецца не чыста ідэйным існаваннем, „мысленасцю”, а матэрыяльнасцю; раскоша раю (як і пакуты пекла) таксама носіць матэрыяльны характар. Прычым у адрозненне ад тленнай зямной матэрыяльнасці, тагасветная матэрыяльнасць раю (згадаем вобраз „дрэва нятленнага”) вечная. Толькі калі знаходжанне ў раі – гэта вечнае жыццё, то знаходжанне ў пекле – гэта пакуты вечнай смерці. Матэрыяльнасць раю строга ўпарадкаваная; сам рай і ўсё, што ў ім адбываецца, – вынік волі Бога, рай асвечаны і асветлены прысутнасцю Яго, анёлаў і святых. Рай эксплікуецца як светлы (гл.: „niebieskie jasności/światłości”⁸⁸), насычаны рознымі колерамі пейзаж, прычым інтэнсіўнасць райскага святла не натуральная для нашага свету, значна мацнейшая. У раі нябесны агонь („ogień niebieski”) асвятляе і сагравае, але не абпальвае („cierpło jak w niebie”⁸⁹). Рай і пекла супрацьстаяць адно другому паводле прыкмет весыласці/гаварання, прыдатнасці/непрыдатнасці для жыцця (у зямным значэнні); яны адметна ўладкаваныя, адрозніваюцца ландшафтам, насельнікамі, кліматам (рай – ідэалізаваны вобраз прыроды; у раі клімат аптымальны для жыцця чалавека ў зямным сэнсе, у пекле – немагчымы для жыцця людзей; у раі маюцца ўсе ўмовы для буйнога росту і плоданашэння раслін – як тут не ўзгадаць М. Твэна: „У раі прырода, затое ў пекле – грамадства...”), пекла (з агнём, лёдам, прадуктамі распаду-гніення, артэфактамі – прыладамі катавання) стварае раю ў гэтым сэнсе супрацьлегласць). Складаная, шматварыянтная мадэль раю як значнай часткі іншасвету, шырока прадстаўленая ў абедзвюх разгляданых традыцыях, не толькі інфармуе пра яго архітэктурна-ландшафтныя, кліматычныя адметнасці, „насельнікаў” і ўзаемаадносіны між імі, эмацыянальную атмасферу, „лад жыцця”, але і сведчыць на карысць яго існавання. Нездарма ў зафіксаваным матэрыяле так шмат звязаных з наратыўнай штодзённасцю аўтэнтчных выпадкаў, асабістых перажыванняў ці вопыту кантакту родных і знаёмых апавядальніка людзей з іншасветам.

Ina Shved

Folklore notes about Belarusian paradise and its Polish parallels

Abstract

The article discusses the Belarusian and Polish folk images of paradise, reflected in both „non-poetic” and „poetic” genres of folklore. It takes into account the fact that popular ideas of paradise can be mixed or co-exist with, or be contradictory to literary imagery. In both traditions, paradise in a sense forms a whole with its semantically (and often spatially) diametric opposite, the Hegelian „other”, i.e. hell. The complex, multivariate model of paradise as part of the world conveys information not only about its architecture, landscape and climatic features, „population”, an emotional sphere or „life style”, but also furnishes evidence for its existence.

⁸⁸ Е. Б а р т м и н ь с к и й, С. Н е б ж е г о в с к а я, *op. cit.*, с. 64.

⁸⁹ *Ibidem*, s. 65.